

A gyengédség atyja

... Chaplin is, aki a gyengédség utolsó atyja e világon...
PABLO NERUDA

»Kittkaság, hogy tiszteljük azt, aki neveltet minket« — mondja La Bruyére. Talán, mert oly könnyű dolog minket megneveltetni. Olyan nagy szükségünk van rá, hogy nem vagyunk benne valami válogatósak. Nemigen tudunk ellenállni neki. Pedig nem mindig van köszönet benne. A lélek köszönete. Legtöbbször elszégyeljük magunkat a végén, mint valami méltatlan kaland után. A legtöbb neveltető úgy viszonylik az ember méltó mulatságához, mint a bordély az igazi szerelemhez. Kalapunkat mélyebben a szemünkbe húzva igyekszünk minél gyorsabban és minél észrevétlenebbül eltűnni a tett színhelyéről. És lehetőleg minél gyorsabban el is feledni az egészet.

Chaplint a legszajrepszóbb hahota után se szégyelljük. És egyáltalában nem akarjuk elfelejteni. Azt hiszem, az se felejtí el többé, aki csak egyetlenegyszer látta. S mint-hogy működésének fél évszázada alatt, a film népszerűségének jóvoltából, az emberiség jelentős része legalább egyszer szemtől szembe látta az ormóttan fűzőscipő, görbe bambuszbot, trottyos harmonika-nadrág és kopott köcsőgkalap ügyefogyott hősét, akit saját elbeszélése szerint egy

Kennington Road-i szegény öreg boldog alakjáról mintázott, bizvást el lehet mondani, hogy nincs az egész világirodalomnak olyan alakja, amely nagyobb tömegeknek vált volna közeleli ismerősevé, mint ő.

Mert ez egy csodálatosan szerencsés művész; azon igen kevesek közül való, akik a népert és a néphez szólván, azonnyomban utat is találnak azokhoz, akikhez szólni akarnak, sőt, ami csakis a mi korunkban történhet meg, és csakis a film jóvoltából: nem is egy néphez, hanem egyszeriben a világ minden népéhez. Vagy, ha egészen pontosak akarunk lenni: minden néphez, amely az ipari civilizáció mai fokán álló országban él, mindenekelőtt a modern nagyvárosok népéhez.

De hát a népet más is meg tudja neveltetni. Nagyon is sokan és köztük legtöbb olyan, akit vajmi »ritkán tudunk tisztelni« ezért. Miben különbözik tőlük Chaplin? Talán »ízlesebb« és »mértéktartóbb« a humorban, hogy kényesb igényünket kielégítse? Hiszen őt látva úgy »fogjuk a hasunkat«, úgy »gurulunk a nevetéstől«, hogy a legvásáribb bohóc, a legidiótább operett-figura láttán se különben. Nem, Chaplin

nem finomabb eszközeivel vesz le minket a lábunkról. És egyáltalában nem tart mértéket. Mértéktelen és féktelen a kacagtatásban.

A bohózat legdrasztikusabb — és látszatra legszokványosabb — eszközeivel dolgozik. Azokkal, amelyeket hosszú századok vásárterein, nép-ünnepélyein, sebtében felvert ponyvái alatt és csapszékeiben már annyiszor kipróbáltak. Átöltözés, bújócška, kergetősdí, szapora pofoncsattanás és farbarúgás, személyek hasonlósága, összetévesztése — kis-és nagy filmjeiben egyaránt a bohózatnak ezekkel a hagyományos és untig ismert fogásaival találkozunk. A kérdés látszólag mindig egy eszevesztett hajsza, vagy egy meglepő összetévesztés tengelye körül forog, sose szabadulva belőle, akár a szálloda forgóajtójába zárva annyiszor újra meg újra szegény hősünk. Nézzük csak ezeket a régi kis egyfelvonásosait, amelyeket Chaplin-parádé címen egy év óta nálunk is pergetnek a mozikban. Fegyőrök hajsznak sziklás tengerparton egy szokott fegyencet; konkurrenciától felbőszült kávéházi zenészek rohannak a kávéházból újra meg újra ki-besurranó csavargó hegedűs után; szállodainas kergeti a forgóajtó szélsőbees centrifugájában a vendéget; gengszterek üldözik a rendőrt, rendőr a gengsztereket, és így tovább. S később, a nagy filmek, a legnagyobbak is ugyanilyen brutális helyzetkomikumra épülnek, egészen a *Diktátor* fenségesen komikus metamorfózisáig, amely valószínűleg a világirodalom legnagyobb bohózati szituációja: mikor a kis gettóborbély a világ leigázására készülő Hynkel diktátor helyében lép ki a politikai monstre-gyűlés emelvényére, hogy a háborús uszítás és népgyilkosság üvöltő szavaira előkészített mikrofonba az emberi jóság és megértés, a béke és szabadság megrendítően naiv szavait dadogja el.

Azok a nevetetők, akiket »ritkán tisztelünk«, azzal mulattatnak, hogy megbarátkoztatják az embert saját alacsonyágával, sőt még jobban lealacsonyítják az embert; másról beszélnék; »kikapcsolnak« valódi életünkbelől; legalább egy-két órára valami derűsebb világba repítenek; olcsó vigaszt kínálnak drága szenvedé-

seinkkel megfizetett emberi eszményeink bukásáért kárpótlásul.

Chaplin a saját sorsunkkal tud bennünket megvigasztalni. Nem tesz úgy, mintha mindig mások volnának nevetésgesek. De úgy sem tesz, mint-ha a mi életünk lenne derűs. Nem a más baján kényszerít nevetni, hanem a magunkén; de azon se úgy, hogy semmibe vegyük, hanem, hogy közben még jobban tudatára ébredjünk. Innen van a nevetés és sírás állandó hideg-melege, amiben megfűröszöl.

Nem valami nemlétező jónak az üres, kicsiny kis időre fenntartható ábrándjával nevetett meg. Nem is a mások ügyefogyottságának kárörömeivel. A bennünk, magunkban levő szomorúságot váltja vidámságra. Legközelebbi rokonát e téren egy költőben lelhetjük fel, aki látszatra a legkevésbé hasonlít hozzá, hiszen senki sem áll olyan távol a nevetteztől, mint éppen ő; Paul Éluard-ra gondolok. Ő vállalta azt a nagy költői feladatot *Erkölcsei leckéi*-ben, hogy átírja a javunkra azt, ami a kárunkra volt írva: »A rosszat át kell írunk újra... Mondjon a belenyugvás erkölcsé, amit akar: mi széttépjük a fájdalmat és a tévedést. Mert mi bízunk.«

Chaplin csaknem minden filmjének főalakja, a jólismert ügyetlen kis ember, az egyszerű ember boldogulásának útját rajzolja meg korunkban; pontosabban: a kapitalista nagyváros brutális viszonyai között, annak is legvégletesebb, amerikai formájában. De hogyan boldogul ez a modern népmesehős? Ez a középkori, korántsem leányalom »legkisebbik fiú«? Nem úgy, mint a népmesehősök — ezt már *pusztá* megjelenéséből is világosan látni. Nem emberfölötti szépségével, okosságával, ügyességével és hősiességével győz, egyszerűen olyan rendkívüli tulajdonságokkal, amire az emberek nagy tömege csak vágyini tud, de elérni őket soha. És az sem derül ki róla sosem, hogy valójában elvarázsolt királyfi, vagy más előkelő származék, aki csak — a végén szerencsésen tisztázódó — fatális véletlenek folytán csetlett-botlott idáig olyan alacsony sorban. Nem, ő a maga, mindnyájunk alacsony sorával, ártatlan ügyefogyottságával, gyöngé-

ségével és naivságával lesz győztesse. A szívével, amelyről, fájdalom, az a tapasztalatunk, hogy inkább csak veszíteni lehet vele ebben az életben. Chaplinnal a magunk legigazibb valójában leszünk győztesekké. Ez művészetének legnagyobb vívmánya. Az ember legcsodálatosabb reménységét testesíti meg: az egyszerű emberi jószág győzelmét a földön. Igaza van Pablo Nerudának. Chaplin valóban a »gyengédség atyja« a világon. Ha, remélhetőleg, nem is az »utolsó«.

A maga módján Chaplin is a Bildungsroman és a karrier-regény hagyományait folytatja (hogy emelt még az európai művészet századainak hányféle hagyományából ötvözi egybe — Pierrot-ból és Figaróból, wagneri »Gesamtkunst«-ból és londoni kabarénekesekből, hogy csak néhány szélső pontot említsünk — egyedülállóan jellegzetes művészetét, arról külön tanulmányt kellene írni). De teljes ellentéte mindannak, ami korunknak a legkényesebb és legnehezebb emberi témáját, az érvényesülését próbálja megközelíteni. Ellentéte annak az elkéseredett igazságnak, amelyet a Tojás-féle darabok példáznak, hogy érvényesülni csak úgy lehet, ha hozzáaljasodunk az aljas valósághoz. De ellentéte annak a cukros hazugságnak is, ami a becsület és jószág könnyű érvényesülését szeretné elhíttetni a gyengelelkűekkel. Chaplin hőse, legalábbis átmenetileg, mindig »belekerül a tojásba«. De sosem elszánt karrierizmusból. S mikor már benne van, akkor sem lesz olyanná, mint akik benne vannak. Fantasztikus fordulatok — általában összetévesztések — juttatják odáig. De nem is az a fontos Chaplin számára, hogy hogyan kerül bele; hanem az, hogy hogyan viselkedik benne. S akkor kiderül, hogy ha egyszer a nép, a tömeg, az egyszerű ember meghódítja majd a hatalmat és a gazdagságot, ugyanaz marad majd, aki volt. Chaplin — illetve hőse — a legmesebelibb gazdagságba kerülve is (Aranyláz) olyan kedvesügyefogyottan, olyan taktikátlanulnaivan, olyan önmagát adva-nyíltan viselkedik, mint mikor nem sokkal előtte még a saját ormótlán cipőjét ette meg, kifőzve, külön-külön szogatva le a szegeket, mint a csirkecsontot; s éppen olyan jó, vidor és

szeretetre méltó a hatalmas cobolyprémes bundában, a luxushajó, irigyelt utasaként, mint volt a hőmezők fakalyibájában.

Egyik régi kisfilmjében egy kívándorlóhajón valami hamiskártyástól — megint csodálatos módon, mert egyáltalán nem tud kártyázni — hatalmas összeget nyer. Első dolga, hogy teljes nyereségével kárpótoljon egy hölgyet, akinek a pénzt ellopották (történetesen éppen az, akitől ő a pénzt nyerte). S miután a pénzt észrevétlenül belecsempészi a hölgy zsebébe (akibe tetejébe még reménytelenül szerelmes is), úgy, hogy az ne is tudja jötevéje kilétét, egyszerre csak megsajnálja önmagát, hiszen egy garasa se maradt. Újra benyúl a hölgy zsebébe, kivieszi a pénzsomót, s komoly tusakodás után megtart magának belőle egy bankjegyet; aztán még egyet gondol, s még egy bankót visszavesz. Az előbb még könnyekig meg voltunk hatva önfeláldozásán, amelyet oly szívesen érzünk magunkénak; most már a hasunkat fogjuk neveltünkben hősünk apró gyengesége fölött, amiben kénytelenek vagyunk magunkra ismerni. De a magunk megismerésének szédítő gyorsan lejátszott érzelmi skálája még ezzel sem ért legvégső hangjára. Mert közben a hajó egyik tisztje figyelmes lesz erre az ágrólszakadt utasra, aki egy hölgy zsebéből pénzt vett ki (hogy pénzt tett volna bele, arra igazán nem is gondolhat), s íme az önzetlen adakozó máris itt áll előttünk a tolvaj nehezen kimagyarázható helyzetében. S most már nem is gyors egymásutánban, hanem egy időben kell sírnunk és nevetnünk: hősünk megindító sutaságán és az élet felháborító igazságtalanságán. Mindez pedig mindössze néhány percet vett igénybe. Nincs olyan zene, amely ennyi idő alatt az érzelmeknek ilyen skáláját tudná bennünk megszólaltatni.

És ez csak egyetlen régi egyfelvonásosának (az *Emigráns*-nak) néhány rövid métere; egész életművének sok tízezer méteres filmszalagja csupa ilyen találattól áll. Chaplin, mint a legeslegnagyobbak a művészet minden ágában, kimeríthetetlen. Igyekezünk belőle minél többet meríteni.

SOMLYÓ GYÖRGY